

Wojewódzki Ośrodek Metodyczny
Polskie Towarzystwo Historyczne
Oddział w Białej Podlaskiej

Tomasz Demidowicz

Wohyń - zarys dziejów

©Copyright Wojewódzki Ośrodek Metodyczny
21-500 Biała Podlaska, ul. Kolejowa 8
tel. (0-83) 343-42-60; tel./fax. (0-83) 342-50-90

IC / Wdh

K

106415

94(438) Wdhyn

NA 1.1 C

Wydawca:
Wojewódzki Ośrodek Metodyczny
21-500 Biała Podlaska, ul. Kolejowa 8

Miejska Biblioteka Publiczna
Biała Podlaska

5 116486000009

W o h y ń

Staropolska wieś Woin /Wohyń/ XI - XVI w.

Dzieje miejscowości Wohyń występującej pod nazwą Woin sięgają początków państwa polskiego. Za prastarym rodowodem przemawia sama nazwa, jak też charakter późniejszych zapisów kronikarskich. Pierwszą jednakże wzmianką źródłową o Woinie jako jednej ze wsi spotykamy w II połowie XIII w. Zawarta ona została w jednym z zapisów kronikarskich informujących o wyprawie ks. Leszka Czarnego przeciw książętom włodzimiersko-halickim Włodzimierzowi i Lwu Romanowiczom. Wspomniany ks. L. Czarny obok zniszczenia ponad dziesięciu wówczas wsi w ziemi brzeskiej zajął „seło na wkrainei imenem Woin”. Wyszczególnienie Woina w tej informacji miało charakter nieprzypadkowy, gdyż jako pośrednio wskazały inne zapisy, była wieś ta, czymś więcej niż zwykłą wsią. Wspomniany ks. W. Romanowicz kilkakrotnie bowiem upominał się o Woin jako swoje siło i zwrot zagarniętej czeladzi. Fakt ten przemawia, że rzeczywiście Woin był pewnym ośrodkiem o charakterze gospodarczo-militarnym.

W II połowie XIV w. był Woin niewielkim grodem obronnym z dużą wsią, cerkwią pw. Św. Dymitra i młynem. Stanowił jedno z centrów włości koronnych, by po 1416 r. przejść do ziemi brzeskiej Wielkiego Księstwa Litewskiego jako ośrodek niedużych włości gospodarskich nadal o pogranicznym i spornym charakterze. Wieś Woin przetrwała przez cały niemal XVI w. jako duża wieś o 105 włókach „gruntu dobrego”, cerkwią pw. Św. Dymitra i zabudowaniami popowskimi, młynem, dwiema karczmami współegzystując z nowo powstałym miastem Wohyń.

W o h y ń - miasto królewskie XVI -XVIII w.

Zbliżenie polityczne Wielkiego Księstwa Litewskiego do Korony Polskiej w XV w. wpłynęło na ożywienie gospodarcze i stabilizację sytuacji na tym obszarze przygranicznym między tymi państwami. Zadecydowało początkowo o wzniesieniu w połowie XV w. dworca królewskiego, założeniu folwarku i powiększeniu wsi, a następnie o podjęciu w początkach XVI w. przez ówczesnego króla Zygmunta Starego lokalizacji miasta. Rozpoczęty proces lokacji miasta na dwa lub trzy lata przed 1511 r. przez Hawryła Janowicza Hryczynę według planu ówczesnego starosty brzeskiego Jerzego Ilinicza zakończył się pomyślnie. Na podstawie listu królewskiego z 1519 r. do wspomnianego starosty, który wstępnie sankcjonował rozpoczęty proces zakładania miasta Wohynia, wszyscy chętni nowo osiedlający się mieli otrzymywać aż po 3 włóki, gdzie dwie włóki stanowiły grunty orne a jedna włóka obszar leśny. Mieszczanie wohyńscy po okresie 10-letniej „wolizny” tj. zwolnieniu od podatków, mieli wносить od posiadanych włók po jednym czerwonym złotym w pieniądzu oraz dostarczać po jednym korcu owsa, jednej kurze i 10 jaj w naturze. Wszyscy pozostali mieszczanie nie posiadający roli płacić mieli 6 groszy litewskich rocznie. Miasto Wohyń zobowiązane zostało przez króla do dostarczenia corocznie po 60 gęsi, dwa kamienie łoju oraz oddawania na rzecz dworu wohyńskiego całego dochodu z tytułu posiadanych browarów i tzw. sochaczek tj. jatek rzeźniczych. Ponadto na rzecz plebana wohyńskiego mieszkańcy zobowiązani zostali wcześniejszym listem królewskim do dostarczenia rocznie po kopie żyta i kołеды wynoszącej 4 grosze litewskie płacone w dwu ratach. Nowo zakładanemu miastu król jako właściciel wspomnianym listem przyznawał wpływy z karczm, innych jatek rzeźniczych, miary miejskiej oraz prawo do „dobrowolnego

targu” obiecując w przyszłości nadanie prawa magdeburskiego. Nadanie prawa chełmskiego nastąpiło w trzy lata później na mocy przywileju króla Zygmunta Starego z 1522 r. wystawionym w Toruniu na prośbę burmistrza, rajców i mieszczan wohyńskich. W myśl zapisu tego przywileju nadawał Wohyniowi nowe prawo niemieckie na wzór prawa miejskiego, które otrzymało miasto Brześć, uchylając funkcjonujące dotychczas prawo litewskie i ruskie. Sankcjonował instytucję wójta, przyznając mu stosowne do prawa magdeburskiego kompetencje w dziedzinie sądownictwa. Rozgraniczał kompetencje sądownicze wójta wohyńskiego od namiestnika królewskiego, rezydującego na dworze wohyńskim w pobliżu miasta. Uwalniał mieszczan wohyńskich od „wszelkich

Ilustracja 1
Zygmunt Stary (1467-1548)
Lokator m. Wohynia

powinności", w tym od „podatków niesłusznych”, dzięki tj. daniny zbożowej, dostarczenia podwód, wyrębu drzewa, koszenia łąki na rzecz namiestnika królewskiego. Zwalniał ponadto mieszczan od wszelkich robót na rzecz starosty brzeskiego. Zachowując i gwarantując miastu posiadanie wagi miejskiej, jatek, precyzował wielkość nadziałów oraz rozmiar opłat pieniężnych i świadczeń w naturze. Potwierdzając ponowne trzywłókowe nadziały mieszczanom wohyńskim, zobowiązywał ich po upływie okresu wolizny do wnoszenia opłaty po 1 groszu złotym czerwonym, lub pół kopy żyta i 6 groszy litewskich, jednym korcu owsa, jednej kurze i po 10 jaj. Stosownie do nadziału dwuwłókowego nakazywał wносить opłatę w wysokości 1/2 złotego czerwonego i pozostałą ilość świadczeń w wymiarze połowy przynależnej części. Mieszczanom posiadającym jedną włókę określał opłatę w wysokości 1/3 złotego czerwonego i wszystkich świadczeń w naturze w wysokości 1/3 części. Od każdego domu i ogrodu wszyscy mieszcianie wohyńscy zobowiązani zostali do dawania jednego wiadrunku tj. wnoszenia opłaty 12 groszy litewskich rocznie. Podobne opłaty na rzecz właściciela wносить mieli rzemieślnicy. Miastu natomiast przyznawał prawo czerpania dochodów z karczm, jatek już istniejących i jatek, które w przyszłości miały powstać, woskobojni, wagi miejskiej, postrzygalni sukna, szynków piwa, miodu według „miar zwyczajowych”. Nadawał miastu targ w każdą sobotę tygodnia oraz dwa jarmarki: pierwszy na dzień Św. Michała, drugi na dzień Św. Andrzeja. Na wieczne czasy pozwalał król handlować wszystkim przyjeżdżającym do miasta, zbieranie opłat, na „polepszenie miasta”, oraz pokrycie „serebszczyzny i ordynszczyzny”. W kolejnym przywileju z 1531 r. informując, że „w Wołyniu już miasto osiadło”, właściciel ponawiał prawo magdeburskie temu miastu „jakie w mieście naszym brzeskim mieszczanie sprawują się”. Na nowo precyzował obowiązki i przywileje miasta. Wszystkich mieszczan wohyńskich posiadaczy trzech półwłóczków zobowiązywał do wnoszenia w gotówce po 20 groszy litewskich rocznie oraz pół korca owsa i 10 jaj w naturze do dworu wohyńskiego. Posiadaczy dwu półwłóczków stosownie do posiadanego nadziału zobowiązywał do opłaty 14 groszy litewskich, a z jednego 7 groszy. Wszystkich pozostałych mieszczan obligował do wnoszenia stałej opłaty rocznej w wysokości 6 groszy litewskich. Zezwalał na posiadanie browarów z obowiązkiem wnoszenia jednakże opłaty rocznej w wysokości po 3 grosze litewskie od każdych 4 solanek siodu. Wójta wohyńskiego z rajcami zobowiązywał do czuwania nad prawidłowym wymierzaniem produkcji i odprowadzaniem nakazanych opłat. Przyznawał miastu prawo posiadania jatek, ale także za opłatą, natomiast zwalniał wszystkich posiadaczy karczm od opłaty „kapczyzny”. Potwierdzał prawo miasta do wolnego handlu. Zezwalał mieszczanom na korzystanie z lasu na potrzeby domowe, jak też w celu zdobycia budulca, a ponadto na wypas bydła „po dubrowach”, koszenia trawy i łowienia ryb w rzece. Zwalniał ponadto mieszczan od opłaty myta na groblach. Wszystkich rzemieślników i piekarzy wohyńskich zobowiązywał do wnoszenia opłaty w wysokości 1/2 grosza litewskiego na rzecz wójty i rajców zgodnie z obyczajem obowiązującym „w innych miastach naszych”. Ponawiał za przywilejem z 1522 r. kompetencje sądownicze wójty wohyńskiego z prawem sądzenia i wymierzania kar w ostatniej instancji bez prawa apelacji do dworu królewskiego. W zakończeniu przywileju król zakazywał

swojemu namiestnikowi rezydującemu na dworze wołyńskim pobierania innych opłat od wyżej wskazanych lub ich podwyższenia. W połowie XVI w. był Wołyń miastem królewskim Jagiellonów w ziemi brzeskiej W. Ks. Litewskiego leżącym na pograniczu z Koroną Polską rządzącym się prawem magdeburskim. Posiadał charakter niedużego miasta z rynkiem w centrum i układem sześciu ulic nad rzeką Woinianką z liczbą 350 domów i 2 tys. mieszkańców. Posiadał jako miasto „pod sobą” 167 włók ziemi, dom miejski, wagę miejską, postrzygalnię sukna, ponad 20 karczm piwnych, do 10 karczm miodowych, do 10 karczm gorzałczanych i ponad 10 jatek rzeźniczych. Na terenie miasta był parafialny kościół rzymskokatolicki pw. Św. Anny z zabudowaniami probostwa, „uposażony” w dwa pola, staw, łąkę, karczmę oraz cerkiew prawosławna farna z zabudowaniami popowskimi uposażona w trzy włóki, dwa ogrody i łąkę. Znajdowały się też zabudowania wójtostwa wołyńskiego złożonego z domu mieszkalnego, zabudowań gospodarczych uposażone w trzy włóki gruntu, karczmę, jatkę i ogrody. Stanowił Wołyń siedzibę jednej z komór celnych, korzystał z prawa do cotygodniowych targów i prawa do wspomnianych dwu jarmarków, a następnie trzech, poprzez ustanowienie przywilejem królewskim w 1555 r. jarmarku na dzień Św. Krzyża. Pełniąc rolę ośrodka centralnego jednej z siedmiu włości królewskich w starostwie brzeskim miasto Wołyń sąsiadowało z dworem królewskim wojskim złożonym z dużego drewnianego budynku głównego na podmurowaniu, dużej stajni, dwu obór, młyna i innych zabudowań oraz folwarku o 27 włókach. Przebywał w nim namiestnik królewski jako zarządca przyległej włości składającej się z jednego miasta /Wołynia/, czterech wójtostw: wońskiego, rudzińskiego, królewbrodzkiego i kodenieckiego o 16 wsiach /Woin, Ossowa, Derewiczna, Rudno, Wiski, Brzozowy Kąt, Woroniec, Walinna, Królewski Bród, Kodeniec, Paszki, Karpca, Wylegi, Krzywa Wierzba, Ciemna, Hola/. Na obszarze włości wołyńskiej znajdowało się kilka folwarków, kilkanaście młynów i karczm, kilka stawów, jeden dwór myśliwski w Królewskim Brodzie. Bogactwem włości były dobre grunta orne umożliwiające uprawę m.in. chmielu, budulec i barcie, zwierzyna puszczy wońskiej.

W pomyślnej dla siebie drugiej połowie XVI w. miasto Wołyń wzbogaciło się o ratusz. Na mocy przywileju z 1555 r. otrzymało pieczęć miejską i herb „nazwany rak”, z prawem używania we wszelkiej korespondencji przez wójta i urząd miejski. W grudniu 1568 r. było miastem miejscem zjazdu szlachty litewskiej w sprawie zawarcia unii z Koroną Polską. W latach 1566-1570 zaistniał Wołyń jako siedziba starostwa ze starostą Eustachym Wołłowiczem. Składało się to starostwo z dwu miast /Wołynia i Łomaz/, siedmiu wójtostw /wołyńskiego, rudzińskiego, królewbrodzkiego, kodenieckiego, woielskiego, huszczańskiego, dąbrowieckiego/ obejmujące 30 wsi, ponad 10 folwarków, ponad 25 młynów i 20 karczm. W końcu XVI w. był Wołyń miastem królewskim w ziemi brzeskiej W. Ks. Litewskiego z rynkiem w centrum, o sześciu ulicach /Rynek, Nad Stawami, Ku Parczewowi, Gościniec Łukowski, Kowalska i Średnia/

Ilustracja 2
Zygmunt August (1520-1572)
Opiekun m. Wołynia

o 370 domach mieszkalnych i liczbą do 2.300 mieszkańców. Był miastem o charakterze rolniczo-handlowym posiadającym 167 włók „pod sobą”, przedmieście i kilka zaścianków, gdzie do najbogatszych mieszczan wohyńskich należeli m.in. bracia Jan i Andrzej Strzyżowscy, Matej Wołosowicz, Iwan Chwedko Czermczucha, Mateusz Micewski, Matej Dunaj, Jacko Doroszewicz Czermczucha. Korzystało z prawa do odbywania wspomnianych trzech jarmarków oraz zgodnie z decyzją królewską z 1594 r. do odbywania w środę targów cotygodniowych. Stanowiło główny ośrodek niewielkich dóbr stołowych w ekonomii brzeskiej W. Ks. Litewskiego zorganizowanych w trzy wójtostwa /woińskie, rudnickie, królewbrodzkie/. Pozostawało miastem cieszącym się prawem magdeburskim posiadającym tzw. trzy ordynki: wójta z ławą sądowniczą, urząd miejski z rajcami i zgromadzenie mieszczan. Było nadal siedzibą parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Anny, parafii greckokatolickiej pw. Św. Mikity i niewielkiego kahału z bożnicą.

W pomyślnej dla siebie I połowie XVII w. pozostawał Wohyń interesującym ośrodkiem miejskim w ziemi brzeskiej W. Ks. Litewskiego o charakterze wielowyznaniowym. Przywilejami z 1633 r. króla Zygmunta III Wazy a następnie Władysława IV otrzymało miasto potwierdzenie prawa magdeburskiego a odrębnym aktem Żydzi wohyńscy. W 1638 r. „istniejąca od dawna” cerkiew uposażona została w dziesięcinę po jednej kopie żyta z włóki ze wsi Rudno, Derewiczna, Wiski i Brzozowym Kącie oraz przyznaniem prawa do dwu kiermaszy.

Ilustracja 3
Aleksander Ludwik Radziwiłł
dzierżawca dóbr

Był miastem królewskim z rynkiem w centrum do ośmiu ulic, dwoma przedmieściami i zaściankiem z liczbą do 380 domów mieszkalnych i 2,5 tys. mieszkańców. Jako centrum dóbr królewskich pozostawał od 1633 r. jako tenuta w dzierżawie Aleksandra Ludwika ks. Radziwiłła.

Zniszczony w czasie potopu szwedzkiego 1655-1657 w ponad 60% podobnie jak należące do niego dobra spadł do rządu miasteczka, m.in. spalona została

cerkiew farna. Nastęstwem polityki aktywizacji tego ośrodka miejskiego przez właścicieli w osobach królów polskich Michała

Korybuta Wiśniowieckiego /przywilej z 1671 r./, Jana Kazimierza /przywilej z 1658 r./, Jana III Sobieskiego /przywilej z 1677 r./ był duży napływ ludności żydowskiej.

W końcu XVII w. był Wohyń miasteczkiem liczącym do 170 domów mieszkalnych i liczbą do 1 tys. mieszkańców. Pozostawał głównym ośrodkiem administracyjnym i usługowym jednego z ośmiu kluczy gospodarczych w ekonomii brzeskiej, gdzie

Ilustracja 4
Jan III Sobieski (1624-1696)
"Dobrodziej miasta" Wołynia

znanymi podstarostami wołyńskimi byli: Stanisław Odachowski i Jan Lubowiecki a burmistrzami Jan Piróg, Wawrzyniec Kurczanowicz a wójtami Jakub a następnie Stefan Hryczyna. Stanowił siedzibę parafii rzymskokatolickiej w diecezji brzeskiej i luckiej, parafii greckokatolickiej uposażonej 1661 r., następnie 1681r. oraz dużego kałahu z synagogą i bożnicą i innymi zabudowaniami.

Zniszczone ponownie na początku XVIII w. a następnie obłożone kwaterunkiem miasto Wołyń mimo formalnego potwierdzenia przywilejów przez kolejnych właścicieli w osobach królów Polskich Augusta II w 1701 r. Augusta III w 1738 r. pozostało nadal miasteczkiem pogranicznym. Mieszczanie wołyńscy prowadzili długotrwałe spory przez całe to półwiecze z Wiktorem a następnie z Mikołajem Kuczyńskimi - właścicielami dóbr Branica i Zbulitów, Branica, Suchowola i Kopina o zagarnięte łąki i las.

Ilustracja 5

Fragment tytułu Mapy m. Wołynia z
II poł. XVIII w.

W połowie XVIII w. zachowywał Wołyń charakter miasteczka z rynkiem w centrum, układem do 8 ulic z liczbą do 170 domów mieszkalnych i 1 tys. mieszkańców. Rządziło się prawem magdeburskim posiadającym samorząd, ratusz z jatkami. Stanowiło centrum dóbr niewielkiego klucza wołyńskiego w ekonomii brzesko-kobryńskiej w dużym stopniu niezagospodarowanych. W 1722 r. w wyniku reform podskarbiego litewskiego Antoniego Tyzenhauza Wołyń utracił 30 włók gruntu na rzecz nowo utworzonego folwarku Planta. W 1794 r. spłonął w tym miasteczku kościół rzymskokatolicki. W ostatnich latach Rzeczypospolitej pozostał Wołyń miasteczkiem królewskim będącym głównym ośrodkiem klucza gospodarczego tego imienia we wspomnianej ekonomii brzesko-kobryńskiej. Zachowując charakter małego ośrodka miejskiego z 147 włókami „pod sobą” liczył 176 gospodarzy głównych, gdzie tylko sześciu z nich zajmowało się rzemiosłem.

W okresie rozbiorów

Po upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej miasteczko Wołyń znalazło się pod zaborem austriackim w cyrkule białskim pod zarządem dóbr skarbowych łomaskich. W 1805 r. posiadało 142 włóki wraz z gruntami należącymi do kościoła rzymskokatolickiego i cerkwi greckokatolickiej oraz gruntami wójtostwa będącego w tym czasie własnością Franciszka Taszyckiego. Zachowując charakter ośrodka miejskiego z rynkiem w centrum o dziesięciu ulicach zamieszkiwany był przez 190 mieszczan chrześcijan jako głównych gospodarzy, 30 mieszczan pochodzenia żydowskiego oraz 8 mieszczan chałupników. Stanowił siedzibę parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Anny należącej do dekanatu międzyrzeckiego i parafii greckokatolickiej pw. Św. Demietrego wraz z zabudowaniami porochni oraz kahału z bożnicą. Władze austriackie potwierdziły prawa miejskie, utrzymały samorząd i zatwierdziły nową taryfę targową.

W okresie Księstwa Warszawskiego Wołyń znalazł się w powiecie radzyńskim departamentu siedleckiego. Jako jeden z siedmiu ośrodków miejskich liczył 287 domów mieszkalnych i 1.324 mieszkańców. Posiadał urząd miejski, drewnianą bożnicę, szkołę początkową, drewniany kościół rzymskokatolicki oraz cerkiew drewnianą greckokatolicką z dwoma zakrystiami.

W Królestwie Kongresowym Wołyń jako miasto rządowe pozostał w administracyjnym obwodzie radzyńskim w nowo powołanym woj. podlaskim. W 1820r. na podstawie decyzji carskiej Wołyń wraz z folwarkiem i wsią Wiski, folwarkiem Planta oraz wsiami Walinna, Woroniec, Brzozowy Kat, Derewieczna, Rudno i Ossowa przeszedł w wieczystą dzierżawę Stanisława hr. Zamoyskiego w zamian za przejęcie przez rząd Królestwa Polskiego twierdzy i miasta Zamość. Zachowując charakter miasteczka z rynkiem w centrum przy kilkunastu ulicach liczył 223 domy mieszkalne i jedynie 1057 mieszkańców w tym 185 Żydów. Mieszczanie chrześcijanie zajmowali się rolnictwem a mieszczenie pochodzenia żydowskiego drobnym handlem i rzemiosłem. Miasto posiadało dwie łąki, jedną zwaną „Na Okopiu”, drugą zaś „Tatarszczyzną”. Korzystało także z niewielkiego gruntu zwanego „Chmielińska”. Dochód miasteczko czerpało z opłat targowego, jarmarcznego, szynkowego, spaśnego oraz od opłat z polowań w „zaroślach miejskich”. W miasteczku był dom miejski, drewniana cerkiew, budynek starego ratusza, karczma i szkoła elementarna. W 1827 r. miasteczko osiągnęło 228 domów mieszkalnych i 1.181 mieszkańców. Prowadziło spór ze skarbem Królestwa Polskiego o zwrot 30 włók miejskich i pozostawało w konflikcie z ówczesnym dziedzicem wójtostwa wołyńskiego wspomnianym F. Taszykiem.

W okresie powstania listopadowego 1830/1831 r. na krótko w Wołynie stacjonował oddział Wojska Polskiego pod dowództwem ppłk. Słupeckiego. Mieszkańcy zaś miasta podjęli się pewnych zobowiązań na rzecz władz

powstańczych. W okresie międzypowstaniowym 1831-1864 Wohyń jako miasto prywatne hr. Zamoyskiego, a następnie jego córki Elizy Brzozowskiej funkcjonowało w powiecie radzyńskim, początkowo guberni podlaskiej a następnie od 1845 r. guberni lubelskiej. W latach 1837-1844 wzbogaciło się o kościół murowany

Ilustracja 6
Murowany kościół z poł. XIX w.
pw. Św. Anny w Wohyniu

rymskokatolicki z dzwonnica. Posiadało Dom Miejski, szkołę elementarną, a od 1854 r. szkołę elementarną greckokatolicką. Było siedzibą parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Anny w dekanacie międzyrzeckim, parafii greckokatolickiej z cerkwią pw. Św. Demetrego w dekanacie wisznickim, gminy żydowskiej z bożnicą, łaźnią. Rzemiosło reprezentowało kilkanaście zakładów oraz niewielka fabryczka kotłów miedzianych i urządzeń do gorzelni. Znanymi burmistrzami Wohynia tego okresu byli m.in. Józef Sikorski, Józef Liber, Florian Skalski.

W okresie powstania styczniowego 1863/1864 r. był Wohyń miejscem przemarszów i krótkich postojów różnych oddziałów powstańczych. Bezpośrednio po jego upadku jako miasto prywatne wspomnianej E. Brzozowskiej osiągnęło liczbę 254

domów i 2.145 mieszkańców, gdzie grupę 758 osób społeczności wohyńskiej stanowili Żydzi. Zachowywało charakter miasteczka rolniczego, gdzie 160 mieszczan z osób głównych było rolnikami. Zredukowane do rzędu posady /osady/ na mocy decyzji carskiej z lat 1869-1870 pozostało w rękach Jana i Karola Brzozowskich. W latach siedemdziesiątych- osiemdziesiątych XIX w. było miejscem prześladowań miejscowych unitów przez władze zaborcze. W 1881r. przeżył Wohyń olbrzymi pożar w wyniku którego spłonęło około 100 domów. W 1885 r. uległa likwidacji parafia rzymskokatolicka, a przybyła nowa cerkiew prawosławna.

Na początku XX w. Wohyń jako osada o 246 domach mieszkalnych i 2.600 mieszkańcami był siedzibą gminy Lisia Wólka w pow. radzyńskim guberni lubelskiej. Będąc własnością Zenona Brzozowskiego był Wohyń siedzibą parafii prawosławnej z cerkwią i szkołą oraz kahałem, miejscem funkcjonowania dwuklasowej szkoły elementarnej, przytułku dla starców i siedmiu chederów żydowskich. Od 1905 r. w wyniku ukazu tolerancyjnego reaktywowano w tej osadzie parafię rzymskokatolicką pw. Św. Anny, która będąc w dekanacie radzyńskim weszła w 1910 r. w skład diecezji lubelskiej. Był Wohyń w ostatnich latach przed wybuchem I wojny światowej żywym ośrodkiem życia oświatowo-kulturalnego i politycznego. Od 1907 r. rozpoczęła działalność Ochotnicza Straż Pożarna (OSP), koło Polskiej Macierzy Szkolnej i kółko rolnicze.

Ilustracja 7
Plan części osady Wohyń z
pocz. XX w.

W Polsce Odrodzonej 1918-1939

W przeddzień 1918 r. zawiązała się w Wohyniu Polska Organizacja Wojskowa /POW/. Aktywną działalność prowadziła OSP. Na przelomie lat dwudziestych i trzydziestych była osada siedzibą gminy o 2.579 mieszkańcach w pow. radzyńskim woj. lubelskiego obejmującą obok Wohynia wsie: Lisia Wólka, Bojanówka, Okalew, Zabulitów Mały. Zachowując charakter miasteczka z rynkiem w centrum był Wohyń osadą, gdzie znajdowały się: Urząd Gminy, szkoła powszechna, przychodnia lekarska, schronisko dla dzieci, apteka, łaźnia, urząd pocztowy, posterunek policji państwowej. Stanowił główny ośrodek administracyjny i usługowy dóbr wohyńskich w posiadaniu Władysława Andrycza. Znajdowało się w Wohyniu 15 sklepów i sklepików, dwie kaszarnie, cztery olejarnie, mleczarnia, trzy piwiarnie, jeden młyn parowy i jeden tartak. Działalność usługową prowadziło 39 rzemieślników, w tym 13 krawców, 5 szewców, 4 piekarzy, po 3 kowali, rzeźników i murarzy. Funkcjonowały obok wspomnianej OSP: Stowarzyszenie Spożywcze, Kółko Rolnicze, Wohyńska Bezprocentowa Kasa Pożyczkowa, Koło Gospodyń Wiejskich. Wohyń był nadal siedzibą parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Anny z murowanym kościołem oraz żydowskiej gminy wyznaniowej z bożnicą i łaźnią. Działalność polityczną prowadziła miejscowa komórka Polskiej Partii Socjalistycznej, Komunistycznej Partii Polski, Bundu i Polskiego Stronnictwa Ludowego Wyzwolenie. Było aktywne koło Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”, dwa oddziały Związku Strzeleckiego, Stowarzyszenie Młodzieży Katolickiej męskiej i żeńskiej. Wśród społeczności Żydów wohyńskich działalność prowadziła miejscowa komórka organizacji Gemiłus Chased oraz powołany od 1927 r. Oddział Stowarzyszenia Żydowskiego „Kultur Ligi”.

W II połowie lat trzydziestych Wohyń jako osada i siedziba gminy /siedziba gminy o 6 gromadach/ wzbogacił się o budynek remizy strażackiej, piętrowy Dom Stowarzyszenia Spożywczy ze sklepem i biurem. Rozpoczęła działalność produkcyjną wytwórnia betonów Michała Jarmoszewicza. Dalszy rozwój osady przerwał wybuch II wojny światowej we wrześniu 1939 r.

W okresie wojny i okupacji 1939-1944

Podczas wojny obronnej 1939 r. osada Wohyń znalazła się na kierunku wycofywania się grupy Wojska Polskiego płk. Adama Zakrzewskiego, która na krótko tutaj kwaterowała. W dniu 8.IX.1939 r. osada podobnie jak wsie Borki i Olszewnica były bombardowane. Na przełomie września i października 1939 r. osada znalazła się pod czasową okupacją wojsk sowieckich.

Następnie od 8 X 1939 r. Wohyń jako siedziba jednej z gmin znalazł się w pow. radzyńskim dystryktu lubelskiego Generał Gubernatorstwa pod okupacją niemiecką. Od końca 1939 r. stała się osada i jej okoliczne wsie miejscem aktywnego działania różnych grup podziemia polskiego. Działalność na polu tajnego nauczania z ramienia Tajnej Organizacji Nauczycielskiej /TON/ kierował Józef Staszewski. Funkcjonowała zbrojna organizacja Batalionów Chłopskich /BCh/, komórka Armii Krajowej /AK/ oraz grupa Gwardii Ludowej /GL/ a następnie Armii Ludowej /AL/. Sprzyjanie walce niepodległościowej mieszkańców osady nie pozostało nie zauważone przez władze okupacyjne. W miesiącu marcu i kwietniu 1940 r. wywieziono na przymusowe roboty do Rzeszy Niemieckiej 61 osób na 102 wyznaczone, co dawało najwyższy wskaźnik wywiezionych w stosunku do wyznaczonej liczby z całego powiatu radzyńskiego. Uległa likwidacji miejscowa gmina żydowska, a cała społeczność Żydów wohyńskich wywieziona została do obozu zagłady w Treblince. Na skutek akcji pacyfikacyjnej podjętej przez oddziały policji i żandarmerii z Radzyna Podlaskiego w listopadzie 1943 r. zamordowanych zostało 28 mieszkańców osady oraz wsi Bezwola i Zbulitów a część zabudowań mieszkalnych i gospodarskich podpalona. W wyniku polityki represji okupanta liczba mieszkańców osady zmniejszyła się o przeszło 800 osób a ruinie uległo szereg zabudowań mieszkalnych i gospodarskich.

Lata 1944-1994 /ostatnie pół wieku/

W dniach 24-25 lipca 1944 r. oddziały 47 Armii Czerwonej I Frontu Białoruskiego wkroczyły do osady kładąc kres okupacji hitlerowskiej. Osada Wołyń utrzymując status siedziby jednej z gmin w pow. radzyńskim woj. lubelskiego w latach 1945-1947 była miejscem bratobójczych mordów na tle politycznym. Jako osada o charakterze rolniczym o ponad 2 tys. mieszkańców w końcu lat czterdziestych obok uruchomionej Szkoły Podstawowej wzbogaciła się o trzyletnią Szkołę Przysposobienia Rolniczego. W końcu lat pięćdziesiątych zawiązała się w osadzie Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” /GS „Sch”/ i Spółdzielnia Spożywców „Społem” oraz uruchomiona została lecznica weterynaryjna. W 1952 r. był Wołyń siedzibą jednej z 14-stu gmin w pow. radzyńskim obejmując swoim zasięgiem obok samej osady, wójtostwo Wołyń, wieś i kol. Okulew, wieś i kol. Zbulitów, wieś i stację Bezwolę, kol. Grabarka, wieś i folwark Bojanówka, Wymysle, kol. Dąbrowa i wieś Lisiowółkę.

Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych osada Wołyń była jedną z 29 gromad w pow. radzyńskim woj. lubelskim. Obok urzędu gromadzkiego, urzędu poczty, posterunku Milicji Obywatelskiej w osadzie o ponad 2 tys. mieszkańców była siedmioklasowa Szkoła Podstawowa, biblioteka OSP, apteka, agronomówka, lecznica weterynaryjna. Działalność gospodarczą prowadziła miejscowa gmina GS „Sch”, Kółko Rolnicze, Spółdzielnia „Potęga”, tartak oraz młyn. Funkcjonowało kilka sklepów oraz kilka warsztatów rzemieślniczych. Była też osada siedzibą parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Anny z kościołem murowanym, dzwonnica i zabudowaniami probostwa. Działalność kulturalno-oświatową i sportową prowadziła miejscowa organizacja Ludowych Zespołów Sportowych, Koło Związku Młodzieży Wiejskiej, szczepek Związku Harcerstwa Polskiego.

Na początku lat siedemdziesiątych był Wołyń siedzibą jedną z 10 gmin w pow. radzyńskim woj. lubelskiego z sołectwami Bezwola, Bojanówka, Branica, Kuraszew, Wiski, Suchowola, Lisiowółka, Wołyń, Wólka Zdunkówka oraz Zbulitów Mały i Ossowa, Ostrówki, Planta, kol. Świerze. Stanowiąc główny ośrodek administracyjny i usługowy wobec okolicznych wsi była osada Wołyń siedzibą Urzędu Gminnego, urzędu poczty, posterunku MO, apteki, Banku Spółdzielczego, Gminnej Spółdzielni „Sch”, Ośrodka Zdrowia, Gminnej Szkoły Podstawowej, przedszkola, mleczarni, dwu piekarni. Działalność gospodarczą i usługową prowadziło do 10 warsztatów rzemieślniczych, młyn dwa tartaki, Spółdzielnia Produkcyjna. Funkcjonował Gminny Ośrodek Kultury, Gminna Biblioteka Publiczna, remiza OSP. Była gmina Wołyń jedną z gmin o najwyższych plonach ziemniaka z 1 ha i wysokich plonach czterech zbóż oraz najwyższym współczynnikiem skupu ważniejszych produktów rolnych we wspomnianym pow. radzyńskim.

Włączony w czerwcu 1975 r. do nowo powstałego województwa białkopodlaskiego Wołyn jako jedna z gmin liczył 8.449 mieszkańców o 18.018 ha powierzchni. Jako osada licząca niewiele ponad 2 tys. mieszkańców pozostała ośrodkiem usługowym i siedzibą gminy wobec 21 miejscowości skupionych w 17 sołectwach. Zaliczony w planie zagospodarowania woj. białkopodlaskiego z 1977 r. do podregionu radzyńskiego pozostawał w praktyce ośrodkiem gminnym pozostającym w luźnej łączności z miastem Radzymiem Podlaskim. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych i na początku osiemdziesiątych Wołyn pozostał osadą o 2 tys. mieszkańców leżącą na południowym krańcu woj. białkopodlaskiego i siedzibą gminy charakteryzującej się dużą towarowością. Zachowując charakter osady z pozostałościami rynku dawnego miasteczka był siedzibą urzędu gminy, urzędu pocztowo-telekomunikacyjnego, Gminnego Ośrodka Kultury, Gminnej Biblioteki Publicznej, Ośrodka Zdrowia, przedszkola, posterunku MO, Gminnej Szkoły Zbiorczej z izbą Pamięci Narodowej. Zlokalizowane były takie instytucje usługowe i gospodarskie jak: Gminna Spółdzielnia „Sch” z piekarnią i wytwórnią wód gazowanych, Spółdzielnia Kółek Rolniczych z bazą i 13 kółkami rolniczymi na terenie gminy, Bank Spółdzielczy i ponad 10 mniejszych zakładów usługowych, Koło Gospodyń Wiejskich. Partie i organizacje społeczno-polityczne reprezentowała organizacja gminna Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej /PZPR/ o 510 członkach, Gminny Komitet Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego /ZSL/ o 164 członkach, gminna organizacja Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej z 228 członkami, hufiec ZHP o 16 drużynach, Zarząd Gminny Ligi Obrony Kraju ze 160 członkami oraz 5 Klubów Rolnika. Ponadto funkcjonowały prężne w osadzie: jedno z kilku kół Gospodyń Wiejskich, jednostka OSP posiadająca własną remizę i mały wóz strażacki.

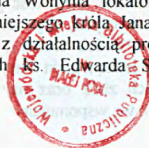
Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych pozostawał Wołyn nadal siedzibą jednej z 36 gmin wiejskich o powierzchni 17,5 ha i ok. 8 tys. mieszkańców w woj. białkopodlaskim charakteryzującym się występowaniem dużego arealu łąk i lasów i spadającą liczbą mieszkańców. Spełniał rolę ośrodka usługowego i administracyjnego wobec okolicznych wsi i przysiółków zorganizowanych w 17 sołectw. Jako osada licząca około 1900 mieszkańców zachowywał Wołyn charakter miasteczka z rynkiem i układem kilkunastu ulic. Stanowił centrum gminy o charakterze rolniczym o rozwiniętej hodowli i dobrych glebach. Przetwórstwem rolnym zajmowały się m.in. gorzelnia w Suchowoli i Bojanówce,

Ilustracja 8
Gmina Wołyn Mapa z 1994 r.

mieszalnia pasz w Suchowoli, młyn gospodarczy i kwaszarnia warzyw w Lisiwólce.

Obok zasłużonego wielce dla Wołynia lokatora miasta staropolskiego króla Zygmunta I Starego czy późniejszego króla Jana III Sobieskiego losy Wołynia nieodłącznie związane były z działalnością proboszczów wołyńskich okresu międzywojennego w osobach ks. Edwarda Szubstarskiego i ks. Szymona Sidewicza.

BIBLIOGRAFIA /Literatura uzupełniająca/

1. Cwik W., Reder J., *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych, ustroju władz*. Lublin 1977,
2. Demidowicz T., *Lokacja miasta Wohynia na prawie magdeburskim w XVI w.* „Rocznik Białkopodlaski” t. II, 1994, s. 7-20,
3. *Encyklopedia Powszechna Orgelbranda*, t. XXVII, Warszawa 1867,
4. Flisiński J., *Dawne miasteczka podlaskie: Dokudów, Łomazy i Wohyń*, „Rocznik Białkopodlaski”, t. III, 1995, s. 179-200,
5. Gumowski M., *Herby miast polskich*, Warszawa 1960,
6. Jarmuś S., *Powiat radzyński 1801-1914*, Lublin 1961,
7. Mencil T., *Galicja Zachodnia 1795-1809. Studium z dziejów ziem polskich pod zaborem austriackim po III rozbiorze*, Wyd. Lubelskie, Lublin 1976,
8. *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. I, Wyd. Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965,
9. *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939-1945. Województwo białkopodlaskie*, Warszawa 1984,
10. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. pod red. B. Chlebowskiego, wg planu F. Sulimierskiego, nakładem Wł. Walewskiego, t. XIII, Warszawa 1893, s. 736,
11. Tiedorowicz N. I., *Siedlecka Uczeńbaja Direkcja. Opisanije uczebnich zawiedienij i gławniejszych miestnosti siedleckoj guberni. Ujezd radińskij*, t. II, Siedlce 1906,
12. Warchoń S., *Nazwy miast Lubelszczyzny*, Lublin 1964,
13. Wawrzyńczyk A., *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku*, Wrocław 1951,
14. Zdański K., *Przyczynki do dziejów powiatu brzesko-litewskiego i ziem im objętych*, Warszawa 1936.

IC
Woh